

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.782

**ДІЯЛЬНІСТЬ РОБОЧОЇ ГРУПИ З НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЧИ НЕДОБРОВІЛЬНИХ
ЗНИКНЕНЬ РАДИ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Гришко Л. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного
і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: у статті розкривається діяльність Робочої групи з насильницьких чи недобровільних зникнень Ради ООН з прав людини – найстарішого нині існуючого механізму. Автором надано загальну характеристику правовій основі діяльності даного механізму та розкривається його робота у сфері розгляду випадків насильницьких зникнень осіб із моменту заснування. Також розкрито роль Робочої групи з насильницьких чи недобровільних зникнень у прийнятті важливих міжнародних документів у сфері запобігання насильницьким чи недобровільним зникненням людей. Зроблено висновок, про те, що діяльність даного механізму направлена на встановлення долі або місцезнаходження особи не залежно від умов та терміну, який минув із моменту зникнення особи.

Ключові слова: права людини, право на недоторканість особи, насильницькі чи недобровільні зникнення, спеціальні процедури та механізми, мандат спеціальних процедур.

Аннотация: в статье раскрывается деятельность Рабочей группы по насильственным или недобровольным исчезновениям Совета ООН по правам человека – старейшего ныне существующего механизма. Автором предоставляется общая характеристика правовой основы деятельности данного механизма и раскрывается его работа в сфере рассмотрения случаев насильственных исчезновений лиц с момента основания. Также раскрыта роль Рабочей группы по насильственным или недобровольным исчезновениям в принятии важных международных документов в сфере предотвращения насильственных или недобровольных исчезновений людей. Сделан вывод о том, что деятельность данного механизма направлена на установление судьбы или местонахождения лица независимо от условий и времени истекшего с момента исчезновения человека.

Ключевые слова: права человека, право на неприкосновенность личности, насильственное или недобровольное исчезновение, специальные процедуры и механизмы, мандат специальных процедур.

Annotation: the article reveals the work of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances of the Human Rights Council, the oldest existing mechanism. The author gives a general description of the legal basis of the activity of this mechanism and discloses his work in the field of cases of violent disappearances of persons from the moment of their foundation. The article reveals the role of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearance in the adoption of important international instruments in the area of prevention of enforced or involuntary disappearances of people. The author concludes that the activity of this mechanism is aimed at establishing the fate or location of a person, regardless of the conditions and the term that has expired since the disappearance of the person.

Key words: human rights, the right to liberty and security of person, the enforced or involuntary disappearance of a person, the special procedures and mechanisms, the mandate of special procedures.

ООН приділила увагу праву на недоторканість особи з моменту прийняття Загальної декларації прав людини 1948 р. Порушення даного права унеможливило реалізацію основних прав та свобод людини та зводить нанівець діяльність усіх механізмів захисту прав і свобод. Зокрема, внаслідок насильницького зникнення, особа не має можливості, а ні на захист, ані на реалізацію своїх прав. Слід також вказати, що наявність у державі збройного конфлікту неминує призводити до збільшення кількості випадків насильницьких зникнень.

З метою запобігання практиці насильницьких зникнень у другій половині ХХ століття був створений договірний механізм міжнародно-правового захисту осіб на універсальному та регіональному рівнях [1, с. 4].

Окремі аспекти проблематики досліджувалися в працях із різних галузей міжнародного права, зокрема міжнародного права прав людини, міжнародного кримінального права. Зокрема, різні аспекти даної проблематики досліджувалися у працях М. В. Буроменського, Л.В. Іногамова-Хегай, Л. С. Мавлетова, В. В. Мицика, Т. Л. Сиройд, Л. В. Старостенко, Л.І. Фесечко, В.Ю. Цвікі та ін.

Метою дослідження є розкриття діяльності Робочої групи з насильницьких чи недобровільних зникнень (далі – РГНЗ), її ролі у сфері забезпечення права на особисту недоторканність особи та розслідуванні випадків насильницьких зникнень.

З метою сприяння загальній повазі та захисту всіх прав людини в усьому світі та за розгляд ситуацій, пов'язаних із порушенням прав людини, а також підготовки відповідних рекомендацій, Рада з прав людини (далі – РПЛ), запроваджує низку спеціальних процедур та механізмів. Спеціальні процедури представляють собою або окрему особу (спеціальний доповідач, спеціальний представник або незалежний експерт) або робочу групу. Мандат спеціальних процедур надається РПЛ відомим та незалежним експертам, що працюють на добровільних засадах [2]. Спеціальні процедури Ради з прав людини – це незалежні експерти в галузі прав людини, уповноважені інформувати і консультувати з конкретних питань в межах свого мандату. Система спеціальних процедур є центральним елементом механізму ООН з прав людини і охоплює всі права людини. Якою саме буде процедура визначається РПЛ в залежності від ситуації у певному регіоні, державі, або щодо реалізації певного права та його гарантування. Станом на 1 серпня 2017 року діяло 44 тематичних і 12 державних мандатів [3]. РПЛ також працює зі спеціальними процедурами ООН, що створено Комісією ООН з прав людини та продовжені РПЛ.

Правовою основою діяльності РГНЗ є: Статут ООН, Міжнародний білль про права людини і Декларація про захист усіх осіб від насильницьких або недобровільних зникнень, прийнята Генеральною Асамблеєю в її резолюції 47/133 від 18 грудня 1992 року (далі «Декларація»); Резолюції Ради з прав людини «Примусові або недобровільні зникнення» (A/HRC/16/16, A/HRC/7/12, E/CN.4/RES/2004/40); Кодекс поведінки мандатаріїв спеціальних процедур Ради з прав людини (A/HRC/RES/5/2); Методи роботи Робочої групи з примусового або недобровільного зникнення (A/HRC/WGEID/102/2.) та ін.

Запроваджено РГНЗ у 1980 році Комісією ООН з прав людини. Так, у відповідності до Резолюції 20 (XXXVI) від 29 лютого 1980 року Комісія з прав людини прийняла рішення про заснування РГНЗ строком на один рік, у кількості п'яти членів, для служби в якості експертів, для розгляду питань, що стосуються примусових або недобровільних зникнень людей [4]. У такій же чисельності РГНЗ діє й до сьогодні. Проте, у 1986 році мандат РГНЗ було вперше продовжено не на рік, а на три роки, після чого мандат постійно поновлювався. Остання Резолюцією РПЛ про продовження мандата РГНЗ прийнята у 2017 році (A/HRC/RES/36/6) [4].

Одним із головних завдань РГНЗ є допомога сім'ям дізнатися про долю чи місцезнаходження їх рідних, щодо яких є повідомлення про зникнення. У межах цього гуманітарного потенціалу Робоча група слугує каналом комунікації між членами сімей жертв насильницьких зникнень та відповідних урядів. З цією метою РГНЗ отримує, аналізує та передає урядам повідомлення про насильницькі зникнення, подані родичами зниклих осіб або правозахисних організацій, що діють від їхнього імені. Робоча група закликає уряди провести розслідування та інформувати Робочу групу про результати. РГНЗ постійно слідкує за цими випадками та здійснює постійний контроль за відповідями урядів щодо запитів про зниклих осіб доки не визначено долю чи місцезнаходження особи.

З прийняттям Генеральною Асамблеєю в 1992 році Декларації про захист усіх осіб від насильницького зникнення (далі - Декларація), РГНЗ було також доручено здійснювати моніторинг прогресу, досягнутого державами у виконанні своїх зобов'язань, що випливають із Декларації, і надавати урядам допомогу в їх діяльності щодо реалізації положень Декларації. РГНЗ звертає увагу урядів та неурядових організацій на різні аспекти Декларації та рекомендує шляхи подолання перешкод для реалізації її положень.

Отже, цим механізмом РПЛ забезпечує профілактичну роль, надаючи допомогу державам у подоланні перешкод на шляху реалізації Декларації. Це здійснюється, як шляхом відвідування країн та надання безпосередніх консультацій, так і надання консультаційних послуг за запитом.

Загалом у звітах РГНЗ досить детально описуються результати її роботи. Група неодноразово звертала увагу на свою переваженість. Так, із моменту створення у 1980 році Робоча група передала інформацію у цілому по 57 149 справах до 108 держав. Кількість випадків, що перебувають під активним спостереженням, загалом складає 45 499 справ по 92 країнах. За звітний період (18 травня 2017 року по 2 травня 2018 року) було з'ясовано обставини про 404 випадки насильницьких зникнень (A/HRC/39/46).

Останній звіт РГНЗ було розглянуто 30 липня 2018 року (A/HRC/39/46). Так, у доповідній записці Секретаріату зазначається, що мандат Робочої групи у допомозі сім'ям зниклих осіб з'ясувати долю та місцезнаходження їхніх зниклих родичів; допомозі і контролі за виконанням державами своїх зобов'язань, що випливають із Декларації про захист усіх осіб від примусового зникнення 2006 року, та надання державам допомоги у запобіганні та викориненні насильницьких зникнень.

Слід згадати також про додаткову доповідь РГНЗ від 11 вересня 2018 року (A/HRC/39/46/Add.4), яка присвячена питанням насильницьких чи недобровільних зникнення щодо місії Групи у Сербії, в якій представлено коментарі з боку держави. З поміж питань, які порушуються РГНЗ, слід згадати такі: прискорення процедур пошуків зниклих людей; сприяння в обов'язковому порядку усіма зацікавленими сторонами у пошуках зниклих осіб, надаючи відповідну інформацію та документацію на національному та регіональному рівнях; продовження регіонального діалогу про зниклих осіб та ініціатив, спрямованих на пошук шляхів вирішення цієї проблеми; безвідкладного доступу до архівів, в яких зберігається інформація про випадки насильницьких зникнень, щоб полегшити локалізацію невідкритих могил і пришвидшити пошук зниклих осіб; забезпечення гендерно-чутливого підходу при розробці та впровадженні репараційних програм з метою подолання гендерної нерівності (у відповіді держави йдеться про припинення насильницьких дій щодо жінок, припинення замовчувань фактів насильства та ін.); посилення та систематизації програми захисту свідків; забезпечення компенсації усім жертвам примусового зникнення; підвищення обізнаності громадськості про переслідування військових злочинців, у тому числі розслідування випадків насильницьких зникнення, з метою зменшення негативних ставлення щодо розслідувань військових злочинців; забезпечення збільшення інституційної та фінансової підтримки сім'ям та асоціаціям сімей жертв примусового зникнення; невідкладної перевірки усіх місць розташування потенційних масових могил; виявлення можливих помилок в ідентифікації зниклих осіб, що мали місце в минулому, за умови, додержання права сімей жертв насильницьких зникнень на приватність та максимальної захищеності даних ДНК; прискорення процесу

переслідування військових злочинців; розробка навчальних матеріалів, що сприяють плюралізму і висвітлюють історію об'єктивно для боротьби з етнічною поляризацією та етнічною дискримінацією.

Перший звіт РГНЗ датовано 26 січня 1981 року (E/CN.4/1435), в ньому йдеться про права людини щодо затриманих у будь-якій формі або ув'язнених осіб, зокрема зниклих осіб. У доповіді висвітлюється активність РГНЗ, звертається увага на факти насильницького зникнення осіб у Чилі, Аргентині, Сальвадорі, Ефіопії, Гватемалі, Індонезії, Мексиці, Нікарагуа, Філіппінах, Уругваї, Болівії, Бразилії, Перу та ін., а також окремо розкриваються проблеми щодо насильницьких зникнень у Південній Африці та Намібії та щодо жінок та дітей. Наприклад, щодо Аргентини були тисячі повідомлень, адресованих безпосередньо до РГНЗ окремими особами, як правило, родичами зниклих осіб. Загалом, у відповідності до звіту, кількість зниклих по країнах коливалася від 11000 до 13000 осіб. Проте, вже в 1987 році перелік держав щодо яких розглядаються випадки насильницьких зникнень збільшився приблизно удвічі (E/CN.4/1988/19). У кожній доповіді надається характеристика рівня співпраці з урядами держав.

Особливу увагу привертає підрозділ звіту (E/CN.4/1435), присвячений правам людини, які було порушено в результаті насильницького або недобровільного зникнення. Так, з позиції РГНЗ 1981 року, при встановленні особи, як такої, що стала жертвою насильницького або недобровільного зникнення, характерним є позбавлення її наступних прав: право на свободу та особисту недоторканність (як право яке заперечується самим фактом насильницького або недобровільного зникнення); право на гуманні умови тримання під вартою та свободу від тортур, жорстокого або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; право на життя (у відповідності до одержаної інформації, РГНЗ вказує, що під час затримання зникла людина може бути вбита). Щодо вагітних жінок, дітей та біженців, які страждають унаслідок насильницького або недобровільного зникнення, їх конкретні права, закріплені міжнародними документами з прав людини, порушуються (наприклад, право кожної дитини на захист).

Перший звіт РГНЗ підтверджує висновок, що до 80-х років насильницьке зникнення розглядалося не як окреме порушення права людини, а як сукупність порушення інших фундаментальних прав [1, с. 4].

У наш час, розуміння насильницького зникнення визначається трьома сукупними елементами: позбавлення волі проти бажання людини; залучення державних службовців, хоча б і за мовчазною згодою; відмова визнати позбавлення волі або приховування долі чи місцезнаходження зниклої особи [4].

Важливо відзначити незалежність діяльності РГНЗ та напрацювання нею власної критичної позиції щодо випадків насильницьких зникнень. Наприклад, у відповідності до доповіді, представленої за результатами діяльності 1987 року, у своїх рекомендаціях РГНЗ звертає увагу, що низкою урядів їй було запропоновано провести різницю між ситуаціями зі зникненнями в умовах військового режиму та режиму, де діють виборні органи влади. Інша група держав виступила з пропозицією проте, що ситуація, стосовно осіб, які зникли у минулому, має розглядатися дещо інакше, ніж ситуація зі зникнення в період сьогодення. Після ретельного зважування аргументів група вирішила, що навряд чи можна очікувати, що вона буде робити свої висновки у залежності від системи управління в державі. Більше того, за досвідом РГНЗ, сам факт управління державою виборними органами зовсім не означає і не гарантує відсутності зникнень. Що стосується розрізнення ситуацій поточних зникнень людей та тих зникнень, які були в минулому, але уже протягом певного часу не відбуваються, то РГНЗ відзначає, що такий підхід відволікає від необхідності розслідування попередніх випадків зникнень і не буде справедливим щодо тих осіб, чий біль за втрату родича чи близької людини з часом не вгамовується (E/N.4/1988/19).

Доповіді РГНЗ свідчать, що група здійснює моніторинг випадків зі зникненням людей виключно в інтересах зниклих осіб, їхніх родичів та близьких. Водночас, у доповіді 1987 року (E/N.4/1988/19) звертається увага на перший випадок звернення до міжнародного судового органу за захистом від насильницьких зникнень людей. Це був Міжамериканський суд з прав людини, який розглядав три справи щодо зникнень, які відбувалися на території Гондурасу. РГНЗ зробила висновок, що вирок Суду може бути корисним для неї та для Комісії з прав людини при вивченні питань насильницьких або недобровільних зникнень.

Загалом у рекомендаціях РГНЗ акцентується увага на таких ключових питаннях:

1) пріоритетним напрямком діяльності Комісії ООН з прав людини є подальший розгляд випадків примусового або недобровільного зникнення людей та основних причин таких зникнень; Комісії ООН з прав людини слід закликати всі уряди співпрацювати з Організацією Об'єднаних Націй та її органами у сфері запобігання насильницьким чи недобровільним зникненням, надавати усю необхідну інформацію, забезпечити припинення всіх зникнень та у разі їх виявлення таких випадків, провести термінове і належне розслідування (E/CN.4/1435);

2) збільшення кількості зниклих осіб та рекомендується не послаблювати заходи щодо попередження та розслідування випадків насильницьких чи недобровільних зникнень (E/CN.4/1492);

3) звернення до Комісії з прав людини з проханням про таке: повторно закликати уряди «вжити заходів щодо захисту сімей зниклих осіб від будь-якого залякування або жорстокого поводження, якому вони могли б бути піддані»; закликати уряди співпрацювати з РГНЗ і максимально повно вести співпрацю з нею; закликати уряду до забезпечення необхідних гарантій прав людини у надзвичайних ситуаціях, у тому числі запобігання випадків зникнення; закликати уряди до запрошення РГНЗ до своїх країн; закликати зацікавлені уряду скористатися консультативними службами Організації Об'єднаних Націй, зокрема, щодо підготовки кваліфікованих фахівців з питань прав людини серед співробітників сил безпеки та судової гілки влади (E/CN.4/1989/18);

4) сприяти Генеральному секретарю в його нинішніх зусиллях щодо поліпшення діяльності з інформування громадськості в рамках програми з прав людини, беручи до уваги також мету та цілі РГНЗ; продовжувати розгляд питання про можливість укладення міжнародного документа про насильницьке або недобровільне зникнення; подовження мандата РГНЗ на два роки, при цьому її звітування залишається щорічним (E/CN.4/1988/19).

Слід відзначити, що ідея про створення міжнародної конвенції з цього питання зустрічається й у інших висновках РГНЗ. Так, уже в 1989 році РГНЗ була ознайомена із різними ініціативами неурядових організацій, спрямованими на підготовку міжнародного документа із насильницьких зникнень (E/CN.4/1989/18). Група

розглядала проекти декларації, та вирішила продовжити вивчення питання про прийняття міжнародної конвенції з урахуванням зауважень, підготовлених Міжамериканською комісією з прав людини.

РГНЗ також звертала увагу, що певні заходи попередження насильницьких зникнень вже передбачено Декларацією про захист усіх осіб від насильницького зникнення ООН 1992 року (A/RES/47/133) та Міжамериканською конвенцією про насильницьке зникнення осіб 1994 року [5]. Крім того, в 2005 році РГНЗ у своїй доповіді (E/CN.4/2005/65) наголошує на необхідності прийняття обов'язкового документа для захисту усіх осіб від насильницьких зникнень.

Таким чином, у результаті діяльності РГНЗ було обґрунтовано необхідність прийняття та здійснено розробку міжнародного документа із урахування її практичного досвіду. 29 червня 2006 року Рада з прав людини прийняла резолюцію 1/1, в якій, зазначено, що вона взяла до уваги доповідь РГНЗ (E/CN.4/2006/57) та рішення Групи щодо завершення своєї роботи над проектом документу та передачею проекту Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від примусового зникнення до РПЛ для прийняття. У свою чергу РПЛ прийняла Міжнародну конвенцію про захист усіх осіб від примусового зникнення, рекомендувавши Генеральній Асамблеї прийняти даний документ. Уже на шістдесят першій сесії Генеральної Асамблеї Конвенція була розглянута Третім комітетом (A/61/448), і за його рекомендацією 20 грудня 2006 року Генеральна Асамблея прийняла цей документ.

Важливим аспектом діяльності РГНЗ починаючи із 2010 року, є її співпраця з Комітетом із насильницьких зникнень. Так, 23 грудня 2010 р. набула чинності Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 року (A/RES/47/133), на підставі якої створено Комітет з насильницьких зникнень. Подібно до ряду інших тематичних питань прав людини, Комітет з насильницьких зникнення та РГНЗ співіснують один із одним і прагнуть співпрацювати та координувати свою діяльність з метою посилення спільних зусиль із попередження та викорінення примусових зникнень людей [4].

Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 року ратифікована Україною у 2015 році. У 2018 році РГНЗ відвідала Україну з метою перевірки ситуації в нашій державі. Звіт має бути представлений РПЛ у вересні 2019 року.

З огляду на проведені дослідження, слід зазначити, що РГНЗ здійснила істотний внесок у прийняття важливих міжнародних документів у сфері запобігання насильницьким чи недобровільним зникненням людей та забезпечує моніторинг стану виконання цих документів державами.

Найголовнішим завданням РГНЗ є допомога сім'ям дізнатися про долю чи місцезнаходження їх рідних, що зникли. Група виступає каналом комунікації між членами сімей жертв насильницьких зникнень та відповідних урядів. Діяльність РГНЗ направлена на встановлення долі або місцезнаходження особи незалежно від умов та терміну який минув із моменту зникнення особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цвікі В.Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень: дис. ...канд. юрид. наук. Львів, 2017. 247 с.
2. Офіційний сайт ООН. Права людини. URL: <http://www.un.org/ru/sections/what-we-do/protect-human-rights/> (дата звернення: 30.11.2018).
3. Специальные процедуры Совета по правам человека ООН. URL: <https://www.ohchr.org/RU/HRBodies/SP/Pages/Welcomepage.aspx> (дата звернення: 30.11.2018).
4. Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances URL: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Disappearances/Pages/DisappearancesIndex.aspx> <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Disappearances/Pages/DisappearancesIndex.aspx> (дата звернення: 30.11.2018).
5. Inter-American convention on forced disappearance of persons 06.09.1994 URL: <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-60.html> (дата звернення: 30.11.2018).